

QARAQALPAQ XALIQ NAQIL-MAQALLARINDA ANTITEZALARDIN QOLLANILW

Jiemuratova Feruza Erejepovna

feruza.jiemuratova@gmail.com

Naqil - maqallarda aytilmaytugin soz, ashilmaytugin sir joq, derlik. Turmista bar waqiyalardin baringinde ozine ılayıqlı boyawı, ornı, bahası beriledi. Qaraqalpaq xalıq naqıl - maqallarında jaqsılıq penen jamanlıq, dos penen dushpan, ashshı menen dushshı, hadal menen haram, sanalıq penen sadalıq usağan tolıp atırğan turmıs detalları salıstırılıp soz etiledi. Naqıllardın kólemi kishi hám ápiwayı bolsa da ondağı tereń mazmun, estetikalıq tásirı arqalı dıqqattı tartadı. “Naqıl-maqallar – qısqa, ıqshamlı, uyqasqan sozler dizgini menen juwmaqlasqan oylar dúrkinin ańlatatugin, adamlardın dúnyağa qatnasın boldıratugin, keleshekke aqıl, násiyat, siltew beretugin sozler”. [Maqsetov Q., 1996. – 167]

Búgingi kúnde naqıl-maqallar hám olardı ádebiy kóz qarastan kórkemlik ózgesheliklerin úyreniw aktual máseleler qatarında. Biz maqalamızda naqıl-maqallarda antitezalardin qollanılıwın úyreniwdi maqset ettik. «Antiteza (grekshe, qarama-qarsı degendi ańlatadı) kórkem shıǵarmada waqiyalar, obrazlar, túsinikler biri-birine qatań qarama-qarsı qoyılsa antiteza usılı kelip shıǵadı».[1 Ахметов С., Есенов Ж., Жәрімбетов Қ. 1994, 18-бет.] Antiteza eki yaki bir neshe hádiyseniń belgilerin ózara qarama-qarsı qoyıw arqalı sáwlelendiredi. Antitezalar kóbinese, antonim sozler járdeminde payda etiledi. Solay bolsa da, antitezalar menen antonimlerdi birdey dep túsiniwge bolmaydı. Antiteza barlıq waqıtta antonimler arqalı payda etile bermeydi, al ayırım jaǵdayda soz mánileriniń awısıwı tiykarında antonim emes sozler arqalı jasalıwı múmkin.

“Kórkem shıǵarmada antiteza usılınıń tómendegishe ózgesheliklerin kórsetiw múmkin:

- sırtqı qarama-qarsılı hádiyselerdi súwretlew arqalı insannıń ishki ruwxıy
- dúnyasındaǵı qarama-qarsılı qubılıslardı beriw múmkin;
- antiteza usılında antonim sozler ónimli qollanıladı;
- qarama-qarsı túsiniklerdi qollanıw arqalı da antiteza usılın ámelge asırıw múmkin.” [Dosımbetova A., 2017, - 33]

Mısalı:

Sıyırdın **shaqına** ursań,
Tuyaǵı sırqıraydı. (48 - bet)
Gúli ushın **tikenekti** de suwǵarasań. (37 - bet)
Kúnniń batısına júrme,
Tańnıń atısına júr. (108 - bet)
Eńkeygenge eńkey,
Basın **jerge** tiygenshe,
Tikeygenge tikey,
Basın **kókke** tiygenshe. (105 - bet)
Atın ayağan **jerge** qaraydı,
Qusın ayağan **kókke** qaraydı. (54 - bet)
Dostıń awırsa kúyin,
Dushpanıń awırsa súyin.
Dostıń kewline qarap, 14

Dushpangá kúlki bolma. (192 - bet)

«Qarama-qarsılıq, kontrast ápiwayı formada antonim, al basqasha aytqanda, qosıqtıń ekspressivlik mazmunına keń jol ashıp beriwshi, joqarı ideyalıq máni ańlatatuǵın kórkem qatnastıń forması». [Тимофеев Л.И., 1987, ст 231.]

1. **Qorqaq** kúnde óledi,
Batır bir óledi. (212 - bet)
2. **Óli** arıslannan **tiri** tıshqan artıq. (206 - bet)
3. **Ashshı** bolsań uwday bol,
Tiygen jerin kúydırsin.
Dushshı bolsań suwday bol,
Dushpanıń kelip súydırsin. (193 - bet)
4. Ashıw - **dushpan**, aqıl - **dos**,
Aqılıńa aqıl qos. (104 - bet)
5. **Ashshı** menen **dushshı** tatqan biledi,
Alıs penen **jaqındı** jortqan biledi. (103 - bet)
6. **Qattı** júrgen jerińe,
Áste aqırında barasań. (91 - bet)
7. Ayaǵı **úlken** sıyǵanın kiyedi,
Ayaǵı **kishkene** súygenin kiyedi. (89 - bet)
8. **Ashıw** aqıl bolmaydı,
Aqıl azıq boladı. (114 - bet)

Joqarıda mısálǵa alınǵan «qorqaq - batır» adamnıń belgisin bildiretuǵın kelbetlik sózler qarama – qarsı máni de kelgen. «Óli - tiri» adamdaǵı biologiyalıq protsesske baylanıshı qollanılǵan. «Ashshı - dushshı» dámgе baylanıshı, tórtinshi mısalda bir waqıttıń ózinde, bir qatardaǵı 4 sóz bir - biri menen antonim túrinde jumsalǵan. «Ashıw - aqıl, dushpan - dos». «Qattı - áste» háreketke baylanıshı, «úlken - kishkene» kólemge baylanıshı, «ashıw - aqıl» adamda bolatuǵın protsess. Bul sózlerdiń barlıǵı da antonim túrinde qollanılǵan. Demek, naqıl-maqallardaǵı antitezalar antonimler arqalı bildirilgen.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Мақсетов Қ. Қарақалпақ халқының көркем аўызеки дәретпелери. Нөкис, «Билим», 1996.
2. Dosımbetov A. Ádebiyatta kórkemlew quralları. Nókis, «Qaraqalpaqstan», 2017.
3. Қарақалпақ фольклоры. 88-100 томлар. Нөкис, «Илим», 2015.
4. Тимофеев Л.И. Слово в стихе. Москва, «Совестский писатель», 1987, ст 231.
5. Ахметов С., Есенов Ж., Жәрімбетов Қ. Әдебиаттаныў атамаларының орысша-қарақалпақша тусиндирме сөзлиги. Нөкис, «Билим», 1994, 18-бет.